

JOAKIM VON BRAUN:

En svensk tiger inte alltid

Sovjet skaffar sig information om ny teknik genom klassiskt spionage med värvande av agenter och genom olagliga inköp av högteknologi med exportförbud. Hur underrättelseverksamheten går till avslöjas i denna artikel. Databanker får besök av ovälkomna. Internationella vetenskapliga institut utnyttjas som inkörsport, elektronisk avlyssning tillämpas och mycket annat.

Artikeln visar också KGBs och GRUs underrättelseoperationer i Sverige.

En av de viktigaste svenska dokument som skrivits om sovjetiskt industrispionage och olovliga teknologiöverföringsoperationer är Charlie Nordbloms bok "Industrispionage" (1984). Den visade med all tydlighet att även Sverige är måltavla för KGBs och GRUs underrättelseoperationer — operationer som involverar svensk teknik och know-how, men även utländsk teknik som finns i landet eller passerar genom det. Tre år senare visar utvecklingen att trafiken fortsätter ungefär som tidigare, men klimatet har blivit besvärligare.

Sovjetunionen har de senaste åren haft fortsatta problem med landets ekonomi. 1986 förde dock med sig en särskilt besvärlig situation — priset på råolja sjönk dramatiskt på den internationella marknaden.

Över 75 procent av Sovjets exportinkomster på sammanlagt motsvarande 22 miljarder dollar kommer från olja och gas som säljs till OECD-länderna. Samtidigt håller landet på att få ett allt större problem med produktionen av framförallt olja. Oljan tryter i de centrala delarna av landet, och prospekteringen och produktionen i Sibirien och off-shore tycks inte helt kunna trygga det framtida behovet. Den totala produktionen uppvisade en rejäl svacka i mitten av 80-talet, men har nu åter ökat. Samtidigt har Sovjets oljeimport ökat sedan 1980.

Med tanke på Sovjets stora behov av import av livsmedel och högteknologiska produkter är bristen på västlig hårdvaluta synnerligen besvärlig att brottas med. Ofta är en stor mängd av den teknologi som behövs för oljeproduktionen och för distributionen av olja och gas införskaffad från västvärlden.

Joakim von Braun har gjort research-arbetet för Charlie Nordbloms böcker Industrispionage (1984) och Krig i fredstid (1988).

I takt med att man i väst i allt högre grad lyckas täppa till en del av de tillflödeskanaler av högteknologi som finns, kommer de sovjetiska kostnaderna för dessa transaktioner att stiga i en allt snabbare takt.

Agenter och affärer

Det sovjetiska teknikinhämtandet har länge följt två huvudlinjer: dels klassiskt spionage med värvande av agenter, dels olagliga inköp av högteknologi som är be- lagd med exportförbud.

Huvuduppgiften för en KGB-officer har alltid varit att värva nya agenter till underrättelsenätet. Framgångarna har ofta byggts på att KGB har många officerare aktiva i landet och att man kan ta många nya kontakter. En värvad agent kan naturligtvis betyda mycket för underrättelsetjänsten, men risken för misslyckanden är också mycket stora.

När det gäller tekniksmugglingen verkar tendensen vara att kryphålen blir färre och smalare. Dessutom har all publicitet under 80-talet försvårat allt tagande av nya kontakter. En del av dessa svårigheter kan dock balanseras genom att utnyttja andra vägar för att skaffa sig den begärda informationen.

Under 80-talet har västerländska underrättelsetjänster kunnat konstatera ett ökat utnyttjande av mer sofistikerade och tekniska metoder. Ett stort antal av Europas och USAs databanker har haft ovälkomna besökare. Via ett nät av sovjetägda banker världen över, med främsta bas i Europa, har ekonomiska upplysningar samlats in. Elektronisk avlyssning är en annan metod som i högre grad än tidigare kommit till användning.

OS gav öppningar

Det sovjetiska telenätet är behäftat med stora brister. Det gäller inte bara bristen på antal ledningar utan också avbrott i samtalen och ofta mycket dålig kvalitet på överföringen. Svenska specialister hävdar att telenätet är så dåligt att det bara märktar med att överföra datakommunikation över ett par kilometer. Det kan alltså vara behäftat med stora svårigheter att via telenätet kommunicera från en dator i ena ändan av Moskva till den andra.

I samband med olympiaden i Moskva 1980 förbättrades telenätet såväl inom den sovjetiska huvudstaden som dess an-

Ett stort antal av Europas och USAs databanker har fått ovälkomna besökare.

knytningar till utlandet. Särskilt viktiga var de utländska TV-bolagens krav på en kvalitativt högstående överföringskapacitet av ord och bild via telenätet. Bl a som ett resultat av dessa krav byggde Sovjet ett kabelsystem till Wien. I den sovjetiska organisationskommittén för Moskva-OS fanns flera högt uppsatta KGB-officerare vars främsta uppgift var att planera hur Sovjetunionen bäst kunde utnyttja olika arrangemang kring spelen för underrättelsesyften.

I Laxenberg alldeles utanför Wien ligger The International Institute for Applied Systems Analyses (IIASA). Ordförande är sedan 1972 Djerme Gvisjiani, ordinarie ledamot i den sovjetiska vetenskapsakademien, chef för det sovjetiska institutet för systemforskning (VNIISI) och vice ordförande i planeringsorganet Gosplan. Han var tidigare

vice ordförande i den statliga kommittén för vetenskap och teknik (GKNT). Gvi-sjiani är också bekant för en svensk publik genom sitt ledamotskap i Ingenjörsvetenskapsakademien.

Genom att utnyttja IIASA har Sovjet kunnat ta sig in i olika västerländska vetenskapliga databaser och datanätverk, bl a Euronet, Tymnet, Telenet och Europeiska Rymdflygstyrelsen och ur dessa kopiera värdefullt material. Via andra vägar har ryssarna fått tillgång till det amerikanska flygbolaget Lockheeds "Dialog" och innehållet i en Cray-1-dator vid Reading-universitet i Storbritannien.

Genom att utnyttja IIASA har Sovjet kunnat ta sig in i olika västerländska vetenskapliga databaser och datanätverk.

Sovjet har också utnyttjat National Technical Information Service i USA som bl a innehåller tekniska data från det amerikanska försvarsdepartementet och dess leverantörer. Via utrikeshandelsbolaget Elorgs kontor i Holland tog sovjetiska underrättelseofficerare sig in i såväl polisiära som militära register och stal stora mängder data.

Västerländska experter hävdar dock att överföringskapaciteten via t ex Wien fortfarande är för dålig för att on-line genomföra mera komplicerade operationer i stordatorer eller att via telenätet kopiera hela databaser.

Ett lyssnande öra

KGBs uppfinnare i Moskva sägs ha varit flitiga de senaste åren med att ta fram ny

teknisk utrustning för bl a elektronisk avlyssning. Det finns dock inte anledning att för närvarande misstänka att svenska företags lokaler blivit avlyssnade i någon större utsträckning från KGBs sida. Där emot används allt mer sofistikerad utrustning för att ta vara på alla de signaler vi sprider ut i eteren via telefoner, mobiltelefoner, kommunikationsradio, datorer etc.

I USA skickar de stora telefonbolagen mellan 60 och 75 procent av all telekommunikation via satellit och mikrovågslänkar. Enligt källor inom den amerikanska signalspaningen har KGB via en avlyssningsanläggning på Kuba stor kapacitet att banda denna eterburna kommunikation. Kapaciteten ligger nära 100 procent. Som ett resultat av detta finns nu planer i USA på att installera 500 000 avlyssnings säkra telefoner hos amerikanska myndigheter och företag som handhar hemlig information.

För några år sedan avslöjades i Sverige att de trådlösa mikrofoner som använts i undervisningen vid F 20 i Uppsala hade en räckvidd som sträckte sig långt utanför den militära anläggningens områden. En bil parkerad ute på E4:an kunde lätt fånga upp konversationen via radio. Instruktionerna för mikrofonernas handhavande ändrades efter en alarmerande rapport från SÄPO.

Det faktum att KGB sällan tycks använda s k buggar betyder inte att man aldrig gör det. Oftast inskränker sig användandet till operationer i Östeuropa. Bl a har flera svenska ambassader funnit avlyssningsanordningar innanför sina väggar.

Våren 1985 fann amerikanska säkerhetsexperter att USAs ambassad i Moskva blivit buggad. På tolv IBM-skrivmaski-

ner hade specialkonstruerade sensorer placerats. Sensorerna var sedan sammankopplade med antenner dolda i ambassadens ytterväggar, som sedan sände signalerna vidare. Avlyssningen kunde pågå ostört i mer än två års tid.

"Gäst" – hos KGB

I KGBs Andra Huvuddirektorat som opererar inom Sovjetunionens gränser, finns specialiserade enheter vars enda uppgift är att ta sig an gästande utlänningar. KGB håller sig med välutbildade agenter bland hotell- och restaurangpersonal. Intourists guider och prostituerade. Bland svartväxlare, svartabörshajar och taxichaufförer finns också KGBs agenter.

De hotell som är avsedda att ta emot västerlänningar har särskilda specialkontrollerade våningar. Dessa har avlyssningsanordningar i samtliga rum, rummen genomsöks dagligen och personal knuten till dessa våningar har genomgått särskild utbildning.

Det främsta syftet är att noggrant studera de västerlänningar som kommer på besök till Sovjet. t ex svenska affärsmän eller försvarspersonal. KGB inriktar sig speciellt på sådana som bär på information om teknik, militära förhållanden eller politik, eller på ungdomar som bedöms att inom en framtid kunna vara i besittning av sådan information.

Personernas karaktärer och svagheter noteras och analyseras, och eventuella komprometterande fakta dokumenteras. Detta kan vara svartväxling, vänsterprasel, hög grad av berusning m m. Finner man något särskilt som omedelbart kan utnyttjas kan KGB komma att göra ett rekryteringsförsök redan under sovjetvis-

telsen, i annat fall sparas informationen till framtida kontakter.

"Farewell" avslöjade

I april 1983 drabbades den sovjetiska underrättelsetjänsten KGB av en allvarlig chock. Den franska regeringen utvisade 47 spioner som verkat under olika täckmantlar i landet. I samband med utvisningen fick Sovjets chargé d'affaires, som kallats till det franska utrikesministeriet, se kopior på ryska originaldokument som behandlade sovjetiskt industrispionage.

Dokumentet härrörde från källan "Farewell" som under åren 1981–82 försåg den franska underrättelsetjänsten med högväs med material direkt från KGBs direktorat T, dvs från organisationens högsta ledning för teknikspionage. Förutom flera totalutvärderingar av det samlade sovjetiska teknikspionaget för flera år, kunde "Farewell" överlämna material som delvis ledde till att sammanlagt 135 KGB- och GRU-officerare utvisades världen över under 1983. Också flera medlemmar av sovjetiska agentnät har kunnat gripas.

För åren 1978–1980 ger "Farewells" material en heltäckande bild av KGB-Ts resultat. Sammanlagt har organisationen under dessa tre år kommit över mer än 110 000 dokument och 15 000 "varuprover", dvs enstaka exemplar av datorer, datachips, vapen etc.

Den stora mängden material har gett Sovjetunionen betydande vinster. Kostnader har hållits nere och forskningsprojekt tagit kortare tid. Tack vare "Farewells" material kan man utläsa vinsten av Sovjets omfattande teknikspionage. Enligt dessa papper ska över 300 nya mili-

tära forskningsprojekt ha kunnat påbörjas i Sovjet under åren 1979–80 och över 2 700 projekt ha förkortats och effektiviserats. I pengar mätt uppskattar Sovjets Militärindustriella kommission (VPK) vinsten till motsvarande c:a 7 miljarder kr för de bägge åren.

Svensk skärpning

På Utrikespolitiska Institutet avhölls i oktober 1985 ett seminarium kring Mikael Holmströms och Tom von Sivers bok "Tekniken som vapen". Vid seminariet framträdde bl a statssekreterare Carl-Johan Åberg och hävdade att den svenska staten inte behövde ingripa med någon form av kontroll av handeln med högteknologi; det skulle vara upp till företagen själva att kontrollera vart högteknologiska komponenter och färdiga produkter tar vägen.

Sovjet har sparat 100 000 manår inom flyg-, vapen- och optronikindustrin tack vare teknikspionage.

Åberg sa bl a att "som neutral stat kan vi inte deltaga i de andra västländernas samarbete för att kontrollera teknikexporten". I en intervju med ambassadör Ulf Dinkelspiel samma månad säger denne att "jag hoppas att Sverige klarar sig utan en lagstiftning. Hittills har det fungerat bra." Mindre än ett halvår senare, den 27 februari 1986, tog den svenska regeringen beslut om en förordning i syfte att just kontrollera reexport av utländsk high-tech!

USA har både i officiella och inofficiella kommentarer uttryckt sitt gillande över

Sveriges försök att förbättra landets exportkontroll avseende utländsk högteknologi. Hur resultatet blir vet självklart varken vi i Sverige eller de styrande i USA, men man har här först och främst tagit fasta på den svenska viljan att inte låta sig utnyttjas. Det enda smolket i bägaren ur amerikansk synvinkel är att Sverige inte har en motsvarande kontroll gällande svensk teknologi.

Som ett resultat av detta har Sverige strukits från Pentagons lista över riskländer. Svenska företag kan räkna med att få tillgång till mer avancerad teknologi samtidigt som behandlingen av ärenden i USA kommer att ske snabbare. Enligt talesmän för Pentagon kommer Sverige även att få det lättare att köpa rent militär teknik.

Sovjetisk klagan

Sovjetunionen har länge beklagat sig över Sveriges bristande neutralitet i allmänhet, och en alltför proamerikansk hållning i frågor gällande teknologiöverföring från väst till öst. Redan innan den nya svenska förordningen togs gick t ex Sverige-kännaren Jurij Kuznetsov ut i Pravda och hävdade att "en ytterligare skärpning av handelshindren kan leda till att grundprincipen bakom den svenska utrikespolitikens alliansfria kurs undergrävs".

Under sommaren 1986 fick tidskriften Ny teknik en detaljrik intervju med Jurij Piskulov som på det sovjetiska utrikeshandelsministeriet är vice chef för avdelningen för västhandel. Piskulov har tidigare varit stationerad i Finland på 50- och 60-talen. Han är specialiserad på Skandinavien och har ofta deltagit i finsk-sovje-

tiska och svensk-sovjetiska handelsöverläggningar.

Piskulov går till mycket hårt angrepp mot den svenska regeringen och den svenska exportkontrollen. Han hävdar att den nya förordningen strider mot svensk alliansfrihet och Sveriges "alliansfrihets tänkande". Denna kritik är godkänd på hög politisk nivå och markerar kanske en allmänt hårdnande attityd gentemot Sveriges handelspolitik. Piskulov erkänner att den förda amerikanska politiken medför problem för Sovjet, bl a förseningar och att man på olika områden måste söka sig till nya samarbetspartners.

Det mest anmärkningsvärda är dock att Jurij Piskulov erkänner att Sovjetunionen ägnar sig åt smuggling av högteknologi och att landet handlar upp high-tech på hemliga vägar via "neutrala länder" i väst.

I vissa avseenden har Sovjet lyckats häva eller kringgå västsidans allt mer effektiva kontrollapparater. I och med att Österrike, Schweiz och Sverige stramar upp sin exportkontroll kommer Sovjet att i högre grad försöka utnyttja andra länder för sina smuggeloperationer.

Enligt Institute for European Defence and Strategic Studies i Storbritannien har dessa tre länder tidigare, tillsammans med Finland, svarat för cirka 20 procent av Sovjetunionens teknologiimport. De länder som nu nämnts i Europa är bl a Finland, Jugoslavien och Cypern. Även Österrike nämns, trots en ny exportkontrolllag. I Asien har t ex Indien utpekats.

För svensk del kan det vara särskilt intressant att uppmärksamma Finland som ligger nära och som vi har många och täta handelsförbindelser med, samtidigt som Finland också har en omfattande handel

med Sovjetunionen. Enligt tidskriften Ny Teknik särbehandlas Finland i förhållande till de övriga nordiska länderna.

CIA varnar

Den amerikanska underrättelseorganisationen CIA har i en rapport hävdad att Sovjet genom att tillägna sig dokumentation på flygplanet F-18 på vissa områden sparat fem års forskning. Den amerikanske f d försvarsministern Caspar Weinberger hävdar att Sovjetunionen sparat 100 000 manår inom flyg-, vapen- och optronikindustrin tack vare teknikspionage.

Den sovjetiska underrättelsetjänsten lägger ut allt mer av sitt industriespionage på sina östeuropeiska kolleger.

Bilden av hur Sovjet i allmänhet lyckas hävda sig gentemot västsidan är splittrad. En del amerikanska forskare har hävdad att Sovjetunionen skulle vara på väg att närma sig västs nivå, medan de flesta nog är överens om att Sovjet bara har sådan kapacitet på vissa enskilda områden, särskilt försvarsrelaterade sådana. Den amerikanske f d försvarsministern har hävdad att "Sovjetunionens program har minskat västmakternas teknologiska försprång inom stort sett alla nyckelområden, och är till stor del orsaken till att västmakternas teknologiska försprång minskat från 10-12 år under mitten av 70-talet, till 4-6 år nu".

En blick på datorproduktionen och datoranvändningen i Sovjet ger inte en särskilt positiv bild. Medan Sovjet låg

4-5 år efter USA vid introduktionen av den första och andra generationens datorer, låg Sovjet 7 år efter vid tredje generationen och nu 8 år efter vid introduktionen av den fjärde generationen som i Sovjet kom i bruk först 1983. De sista röststyrda datorerna ska ha tagits ur bruk först i början på 80-talet, medan transistoriserade datorer fortfarande finns kvar i en större omfattning.

Satsningen på datorer i grundutbildning sägs ha kommit av sig. Datorn Agat,

Sovjetunionen har bortemot 75 professionella underrättelseofficerare stationerade i Sverige.

som är en kopia av den amerikanska Apple II, skulle enligt planerna finnas ute i 90 000 exemplar år 1990. Enligt rapporter ska 50 procent av redan levererade Agat-datorer ha varit trasiga redan innan de börjat användas.

Ett hot mot Sverige

Den sovjetiska underrättelseverksamheten i Sverige riktad mot vetenskap och teknik bedrivs av KGB och den militära underrättelsetjänsten GRU. KGBs residentur i Sverige är uppdelad i flera avdelningar – s k linjer – och industrispionaget sköts av Linje X. GRU-organisationen i Sverige har en särskild avdelning för vetenskap och teknik.

Chefen för Linje X var t o m 1986 teknikattachén Evgenij Beljajev. Han är född 1932 och har tidigare arbetat på den statliga kommittén för vetenskap och teknik – GKNT. Under sig har han haft ett 15-tal KGB-officerare, med täckbefattningar främst på ambassaden, Sovjets handels-

delegation på Lidingö och på Matreco Handels AB i Södertälje.

GRU har c:a ett halvduzin officerare specialiserade på teknikspionage. Täckbefattningarna återfinns oftast på ambassaden och den 45 man starka handelsdelegationen. Bland dessa finns t ex 2:e ambassadsekreteraren Gennadij Bachtin, som tidigare haft en täckbefattning på den sovjetiska handelsavdelningen i Danmark.

Av vad man nu kan döma försöker de sovjetiska underrättelsetjänsterna lägga ut allt mer av sitt industrispionage på sina kollegor i några av de östeuropeiska systertjänsterna. Främst gäller det DDR och Tjeckoslovakien, men även Polen och Ungern. Att Tjeckoslovakiens bägge underrättelsetjänster agerat som sovjetiska ombud omvittnar bl a senare års spionavslöjanden.

Anledningen till de sovjetiska försöken att spionera via ombud är bl a massmedias och allmänhetens vidgade intresse för Sovjets underrättelseverksamhet. De senaste årens uppmärksamhet i tidningar, radio och TV har i mycket hög grad minskat den ryska spionverksamheten. Också företagets vaksamhet har kraftigt bidragit därtill.

Hur trenden är när det gäller teknologioverföringsoperationer som berör Sverige, är det svårare att sia om. Även här har naturligtvis den ökade uppmärksamheten försvårat smugglarnas arbete, men fortfarande finns ett tiotal svenska företag involverade i den ständiga trafiken av embargobelagd högteknologi. Tullens ökade resurser kan dock förväntas begränsa just dessa företags fortsatta verksamhet.

Det svenska samhället är under ständig attack från öststaternas underrättelseor-

gan. Spionaget riktar sig mot politik och massmedia, ekonomi och teknik, mot det svenska försvaret och mot olika flyktinggrupper etc. Sovjetunionen har bortemot 75 professionella underrättelseofficerare permanent stationerade i Sverige, övriga östeuropeiska länder nästan lika många. Till detta ska läggas underrättelsefolk i gästande delegationer, bland stipendiater, gästforskare och tekniska kontrollanter, insmugna i båt- och flygplansbesättningar eller körandes TIR-lastbilar.

Låt folket veta!

När man låter kända underrättelseofficerare mer eller mindre fritt verka i Sverige utsätter man många som bor i landet för onödiga risker. Bland de hundratals nya kontakter ryssarna tar varje år, kan Sovjetorganen säkert räkna in en och annan lyckad värvning, människor som inte skyddats av det svenska samhället.

Länder som Norge och Storbritannien har tagit konsekvenserna av de tidigare onödigt stora Sovjet-representationerna. De bägge länderna har satt ett tak för hur stor den sovjetiska diplomatiska representationen får vara och sänker taket för varje utvisad spion.

Sovjetunionen har idag cirka 145 diplomater och tjänstemän på ambassad, konsulat och handelsdelegation i Sverige.

Vi har knappt 20 man posterade i Sovjet. Av de cirka 145 ryssarna i Sverige är 45 diplomater. I Storbritannien finns det idag bara 31 diplomater!

I den allmänna debatten har det ibland hävdats att man inte öppet redovisar utvisningar orsakade av spionage. Sådana uppgifter har dykt upp flera gånger de senaste åren, senast i samband med utvisningen av fem tjecker förra året. Det har också hävdats att sovjetiska KGB- och GRU-män erhållit en inofficiell varning mot fortsatt olovlig verksamhet.

Här måste man kräva att de utvisningar som sker p g av spionage redovisas öppet för såväl oppositionspolitikerna som för den svenska allmänheten. Tröskeln för vad Sverige kan tillåta av brott mot diplomatreglerna måste vara mycket låg, särskilt som spionageverksamheten är av så stor omfattning och bedrivs organiserat av den sändande staten.

Det svenska samhället — i detta fall främst representerat av Rikspolisstyrelsen och Försvarsstaben — borde erhålla bättre resurser i syfte att förhindra den främmande underrättelseverksamheten. Dessa resurser kan och bör bli inriktas på operationell verksamhet och på analysverksamhet, men framför allt måste större resurser kanaliseras till informationsverksamhet riktad till såväl allmänheten som till det svenska näringslivet.